

Felföldi magyar urbanitás

Peéry Rezső: A végzet bábjátéka. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994. 469 p. - Szvatkó Pál: A változás élménye. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1994. 338 p.

Sokéves adásságot egyenlített ki a pozsonyi Kalligram Kiadó, amikor megjelentette az idei könyvhétre Peéry Rezső és Szvatkó Pál válogatott tanulmányait. (Peéry esetében egy háromkötetes sorozat középső darabjáról van szó.) A Filep Tamás Gusztáv, Tóth László és G. Kovács László forrásfeltáró munkáját dicsérő két könyv nem csupán felidézti a szlovákiai magyar irodalom és közírás első nemzedékének két kiemelkedő, de viszonylag keveset emlegetett alakját, de bizonyos társadalomtörténeti tanulságokkal is szolgál. Több mint fél évszázad távlatából ma már világosan látszik, hogy a harmincas években Szvatkó és Peéry nemzedéke nem egyszerűen „peremmagyarként” szegült szembe az „idő sodrával”, de egy kulturális - sőt talán civilizációs - határvonalon állva a maga öröklött szellemi életformáját védte - s veszítette el.

Amikor a hetvenes évek végén első ízben olvastam Peéry *Requiem egy ország részért* című nyugati kiadásban megjelent könyvét, a meglepetés, a rácsodálkozás örömeivel fedeztem fel egy régi - mamár úgy tetszik: sosemvolt - polgári világot, amelyik a század elején, a kis és közepes méretű felvidéki városokban képes volt valami sajátos, felföldi magyar urbanitást teremteni. Nem kétséges: ez élő szellem és élő valóság volt, melynek emlékét talán Mórai Sándor könyvei őrzik a legmaradandóbban. Hogy ez a tradicionális polgárvilág nem csupán kitaláció, misztifikáció - vagy mondjuk: önstilizáció - azt sejtettem ugyan, de valahogy kevés bizonyíték akadt rá. Peéry könyvét megismerve leltem fel Mórai Kassájának pozsonyi párját: egy szorgos, kissé ódivatú várost, amelynek lakói többségükben ugyan német eredetűek voltak, de jól-rosszul beszélték mind a három bevett helyi nyelvet (a szlovákot, a németet és a magyart). Az is kétségtelen, hogy e városlakók a szabadelvűség klasszikus korában tettek szert egy nem különösebben túlhajtott, de mégis magától értetődő magyar patriotizmusra. Meglehet persze, hogy Mórai, Peéry - vagy e városok nyugatias szellemű magyarságát dicsérő Szvatkó Pál - némileg megszipitették gyermekkoruk, a századforduló idillikusnak vélt világát, de nem nehéz belátni, hogy az elkövetkező események fényében mindez érthető, sőt indokolt.

Mindhárman ahhoz a nemzedékhez tartoztak, akik serdülőként, tizenéves korukban éltek meg az 1919/20-as államfordulatot: azt a megrázkódtatást, ami a jobbra magyar jellegű városok lakóit úgy érintette, mint valami érthetetlen elemi csapás. Peéry kilenc éves, amikor 1919 februárjában az olasz egyenruhás cseh katonák sortüzet adnak le rá és egy hasonló korú barátjára; Szvatkó egy életen át birkózik azzal a tapasztalattal, hogy minden igazság viszonylagos, mert Nagyszombat egyik napról a másikra átváltozik egy Trnava nevű szlovák várossá: „Hol esett meg az - írja -, hogy valaki egy várost mondjuk színmagyarnak látott, idomított fiatal eszével nem álmodta, hogy másképp is lehet, s egyszerre egy viharos őszi hónap alatt az egész szlovákká lett? Én, tizenhét évemmel és a belémgyömöszölt fogalmakkal *tényleg* magyarnak láttam Nagyszombatot. Másnap Trnava *tényleg* szlovákká vált. Odavoltam a csodálkozástól. A két elképzelés közül melyik volt a téves, a magyar vagy a szlovák, ebben a viszonylatban nem fontos, mert én mind a kettőt kénytelen voltam hinni és időrendi sorrendben abszolútumnak felfogni. Örök élmény maradt, hogy láttam, amint az egyik hordozó igazság más hordozó igazsággá változik. Ilyenféle dolgok a tudat alatt letörölhetetlen nyomot hagynak”.

Soroljuk még a rokon vonásokat Szvatkó és Peéry pályáján, hogy utóbb a nem elhanyagolható különbségek is élesebben látszódnak! Mindketten már az új, csehszlovák éra idején lépnek át a felnőttkorba: Prágában tanulnak, megjárják Budapestet, de egyik környezetben sem tudnak igazán feloldódni. Hiába látnak át a cseh és a magyar előítéleteken, a kölcsönös elfogultságokon, egyik oldalon se tudják megértetni magukat. Prágában magyar sovínisztának, Pesten gyanús, nemzetidegen elemnek számítanak. Peéry kezdetben a baloldalon tájékozódik, Szvatkó a jobboldali magyar pártok sajtójában fut be karriert. Mégis, nem nehéz ráérezni, hogy mindkettejük élete újra és újra a kudarcnak megy elébe. A kudarc alapvető oka végső soron nem személyes jellegű. A politikai - s persze egzisztenciális - fordulatokban az a tendencia érvényesül, hogy az egymást váltogató diktatórikus hatalmak végül is kipusztítják a régi városlakók magatartássá nemesedett mentalitását; szinte nyomtalanul tűnik el egy életforma, a felföldi magyar urbanitás...

A patriarkális, toleráns, vidékiesen engedékeny szabadelvű világ már az első csehszlovák köztársaság idején védekezésbe szorul. A nagy omlás az 1938 - a nacionalista „tömegek lázadása”. Szvatkó Pestre költözik, s egyre színvonalatlanabb kormánylapok szerkesztője lesz, Peéry a fasiszta szlovák állam fővárosában próbálja az antifasiszta magyar sajtó folyamatosságát fenntartani. 1944-ben Szvatkó német koncentrációs táborba kerül, mert 1943 szilveszterén egy nevezetes cikket publikál a magyar kiugrási politika szellemében; Peéryt csodával határos módon nem hurcolják el. 1945-ben Szvatkó megtörtén jön haza Mauthausenből, Peéry - nem kevésbé megtörtén kénytelen átköltözni Magyarországra. 1956-ban mindketten Németországba emigrálnak, Szvatkó rövidesen meghal, Peéry sorsa továbbra sem jut nyugvópontra...

Nem kétséges, egyikőjük élete sem mutat a siker irányába - életművük töredékes. Az utókor azonban Peéry teljesítményét alighanem többre fogja tartani, mint Szvatkóét, mert Peéry emigrációban írt visszaemlékező esszéi, memoár-részletei a műfaj legszebb példáit idézik. Valamennyi írása arról szól, hogyan és miképpen süllyedt el a pozsonyi polgárvilág, egy emberi léptékű életforma.

Szükséges még néhány szóval érinteni Szvatkó személyiségének különös kétarcúságát. Ezt a kettősséget a vele szemben negatívan elfogult Fábry Zoltán is érezte. Egyrészt elismerte kényes ízlését és rendkívüli műveltségét, de ugyanakkor erős túlzással, bár nem alaptalanul így írt: „Szvatkó megbocsáthatatlan bűne: a szlovenszkói magyar szellem fasizálása”. Fábry szerint Szvatkó cinizmusa abból a keserű élményből fakadt, hogy 1931-ben a felvidéki magyar pártok néhány vezetője megbuktatja *Új Munka* című, egyetlen számot megért folyóiratát. Az ok: a magyar jobboldal irányítói nem képesek megérteni és elfogadni, hogy Szvatkó - a szellem egyetemessége jegyében - átnyúlt a politikai szekértáborokon: liberális és baloldali szerzőket is bevonva lapjába... Fábry szerint: „Itt kezdődött, itt nyomorították a cinikus szaltó mortálék bűvésztévé az egyik legígéretesebb szlovenszkói írástudót. Szvatkó az irodalom kalandora lett, a bukfencek és fordulatok elképesztésre utazó mestere: bohóc, aki minden fintorában röhögve önmagát siratta”.

Szvatkó nacionalista irányváltását talán helyesebb lenne 1938-ra tenni, hisz addig, a harmincas években írt - olykor remekművű - esszéiben a humanista polgárideál viszi a vezérszólamot. Érezzük ugyanakkor - főleg napi publicisztikájában - az autoriter, triviálisan konzervatív magyar politikának való taktikai alárendelődését is. Kétségtelen, Szvatkó ideológus szeretne lenni, mindenképpen hatni, befolyásolni akar - s eközben egy

rosszul értelmezett pragmatizmus hibájába esik. Az *Appolló*ban Masaryk halálakor megjelent cikkében a masaryki cseh realizmust ekképp értelmezi: „az elvek megvalósításánál egészen gyakorlati és üzleties eszközöket kell használni, sőt nem szabad megriadni olyan régi, ‘bevált’ eszközök alkalmazásától sem, amit az elv esetleg mint igazságtalant elvet... A realistának kötelessége, hogy legalább passzív síkon machiavellista legyen”.

Ez a megközelítés azonban messzemenőleg leegyszerűsíti Masaryk felfogását és személyiségét (minden bizonnyal a húszas évek torzító magyar optikája miatt). Szvatkó itt túlságosan közel kerül ahhoz a taktikázgató - s a taktikázás közben az eredeti célt elvesztő - politikai realizmushoz, amit Bibó méltán utalt a magyar történelem „hamis realistáinak” korántsem követendő tulajdonságai közé... A kötet szerkesztői is úgy látják, hogy 1938 körül Szvatkó már nyilvánvaló engedményeket tett az úgynevezett korszellemnek. 1940-től a *Magyarország* című kormánylap szerkesztőjeként saját minőségesezményét bántó mértékben alulmúlta.

Azt hiszem, a most kiadott két könyv - minden vélt vagy valódi anakronizmusa dacára-önismeretre tanít; újra és újra felidézi a kritikus önreflexió igényét. Ami annál is inkább örvendetes, mert a kritikus önreflexióra vaki törekvés az utóbbi években mintha háttérbe szorulna a nemzet fogalmával kapcsolatos szélhámoskodások mellett... Én azt remélem, hogy Szvatkót és Peéryt ma már elfogulatlanul kézbe lehet venni - *mint olvasmányt*. S hogy ebből aztán mi következik? - Nos, ezt már nekünk, olvasóknak kellene kitalálnunk.

Berkes Tamás